

**PATARLĖS FENOMENAS:
TARPTAUTIŠKUMAS IR TAUTIŠKUMAS**
Prof. habil. dr. KAZIO GRIGO (1924–2002) aštuoniasdešimtmečiui

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXX 2005

**LIETUVIŲ IR LATVIŲ PAREMIJOS:
RAIŠKA IR FUNKCIONAVIMAS**

LILIJA KUDIRKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – lietuvių ir latvių kalbų plotuose vartojamos patarlės bei priežodžiai, nepriklausantys tarptautiniams tipams.

Darbo tikslas – apžvelgti lietuvių ir latvių paremių bendrybes, kai kuriuos variavimo bruožus, bandyti nustatyti tarpusavio skolinius; iškelti ryškiausias funkcionavimo ypatumus.

Tyrimo metodas – lyginamasis.

Žodžiai raktai: kilmė, paveldas, skoliniai, paralelumas, kiti žanrai, motyvai, įvaizdžiai.

Lietuvių ir latvių patarlės pradėtos lyginti XX a. pradžioje – tam buvo skirta Jakabo Lautenbacho monografijos „Очерки из истории литовско-латышского народного творчества“ antroji dalis, pasirodžiusi 1915 m. (žr. LO), tačiau pagrindiniai darbai pasirodė XX a. antrojoje pusėje: tai latvių paremiologės Elzos Kuokarės tyrinėjimai (svarbiausi 1967, 1978 ir 1980 m., žr. KokG, KokI, KokP), bent kiek jos paliestos iškiliojo mūsų paremiologo Kazio Grigo monografijoje „Lietuvių patarlės“ (1976, toliau GrgLP). Abiejų kalbų paremių analogijų pluoštas paskelbtas J. Lautenbacho (daugiausia – posakių, reiškiančių neįmanomybę, – „niekada“, žr. LO 82–83), stambus rinkinys lietuviškų patarlių, pritraukiant ir kitų tautų atitikmenis, – K. Grigo „Patarlių paralelėse“ (1987, toliau GrgPP) ir atskiras rinkinys latviškų patarlių su lietuvių paralelėmis (kartu ir iš tarptautinių tipų) – E. Kuokarės „Latviešu un lietuviešu sakāmvārdū paralēles“ (1980, toliau KokP); šiek tiek latviškų atitikmenų lietuviškoms patarlėms pateikta ir mūsų „Lietuvių patarlėse ir priežodžiuose“ (Vilnius, 2000, toliau LPP I).

E. Kuokarės duomenimis, iš visų latvių turimų patarlių vien baltiškos sudaro tik 10% (KokP 23). Jau vien iš to galima suprasti, kad didžioji dalis patarlių, kurios bent jau sąlygiškai bendros latviams ir lietuviams, yra tarptautiniai tipai. (E. Kuokarė tai yra konstatavusi ir rusų kalba išleistoje monografijoje „Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках“ („Latvių patarlių bei

priežodžių tarptautiškumas ir tautiniai ypatumai’), toliau KokI.) Tą patį akivaizdžiai rodo ir K. Grigo rinkinys „Patarlių paralelės“. Tai reikšmingiausiai šio pobūdžio darbai, suteikiantys galimybę tolesniam lietuvių ir latvių patarlių / priežodžių gretinimui. Baltiškašias bendrybes bei analogijas E. Kuokarė laiko esant tiesioginiais skoliniais iš vienos kalbos į kitą dėl naujesniaisiais laikais susiklosčiusių kontaktų arba pagal seną paveldėtą modelį įvairiais laikais sukurtus posakius (KokP 24). Apie galimybę turėti bendrą tiesioginį paveldą, ne vien modelį, E. Kuokarė nekalba.

Atsiribojus nuo tarptautinių tipų, daugumą lietuvių ir latvių bendrų paremiųjų sudarys nebe tiek klasikinės patarlės, kiek priežodžiai. (K. Grigas patarlių ir priežodžių skirtumą šiuo aspektu yra taip apibrėžęs: „Patarlės, kaip žanrinė atmaina, yra tarptautiškesnės, o priežodžiai tautiškesni“, GrgLP 207; taip pat žr. Kok 74.) Tačiau ir tikrosios patarlės, laikytinos vien baltiškėmis, nėra toks retas dalykas. Pavyzdžiui:

Duona – ne marti; suvalgysi, ir nebēr Dt* LTR 6303(3283), Erž LTR 275(470), Rk LTR 1103(52/3)... (lietuviški šios patarlės variantai visi skelbti LPP I Nr. 2870), latv. *Maize – ne vedekla: gan jau apēdīs* Abrene ir kt. (KokP 262:470**), net ir varijavimas dažnai čia analogiškas: *Duona – ne marti, už nedēlios bus kita* Ldvn LTR 3064(14) ir latv. *Maize nav vedekla – vienai nedēļai, ne visam mūžam* Madona KokP 262:470; *Duona ne žmona – suvalgysi* Brsl LMD III 216(22), *Blogā duonā tai suvalgysi, o blogā bobā tai turēsi* Gdr LTR 3909(79) ir latv. *Kādu maizi izcep, tādu apēd, bet kādu sievu apņem, ar tādu jādzīvo visu mūžu* KokP 269:487; tačiau šios patarlės variantai rodo ir tautinius skirtumus: liet. *Duona – ne marti, suvalgysi, kad ir karti* Klt LMD III 149(348/113), *Duona ne marti, kad ir karti* LTR 792(131/41), *Duona karti, bet ne marti* Dkk LTR 2989(1056) rodo sąsają su *Marti – [gerklēj] karti*, kurios turime apie 100 var. iš visos Lietuvos, ir *Marti – duona karti* (apie 10 var.), tuo tarpu latvių patarlės *marčios* su *kartumu* nesieja (dar ir todėl, kad latviškai šie žodžiai nesudaro analogiško sąskambio, kuris lietuvių kalbos plote stimuliuo tokių platumo *marti – karti* paplitimą);

Badas mokina dirbti, šaltis – bēgti šiaurės Lietuva LTR 75(527), Mlt KrvP I 176, latv. *Bads māca strādāt, aukstums tecēt* Birk 51:671, KokP 112:136, *Bads māca strādāt; Sals māca skriet* KokP 113:136; *Īsipainiojo / Īsivēlē kaip višta ī pakulas* LTR 75(2317), Klvr LTR 4931(414), Šd LTR 4713(206)..., bet daugiausia – šiaurės Lietuva, ir *Pinas kā vista pa pakulām* Kok 118:1729, *Kā vista tinas pa pakulām* Birk 118:2832 ir t.t. (visi turimi lietuviški šios patarlės variantai skelbti LPP I 632–633).

Dauguma lietuviams ir latviams bendrų patarlių bus atsiradusios per kalbų kontaktus (kitaip sakant, tai bus baltiški tarpusavio skoliniai), jos paplitusios ne itin dideliuose plotuose abipus sienos (žr. KokI 75, KokP 24 – ji tas teritorijas nurodo). Jei toks paraleliai vartojamas posakis yra akivaizdžiau paplitęs vienos kalbos plote, manytina, jog analogas kita kalba bus iš čia skolintas. Skolinius kartais išduoda ir leksika. Pavyzdžiui: *Savo taupo, kito laupo* LTR 1293(126) (taip pat GrgPP 482:496)

* Vietovardžių trumpinimai tokie kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

** Kai rinkinyje paremijos ar jų tipai numeruoti, jų eilės numeris pateikiamas po dvitaškio.

ir *Savu taupa, citu laupa* KokP 146:215. Lietuviški variantai užrašyti 1851–1991 m., senesnieji šiaurės Lietuvoje ir Žemaitijoje (Žagarė, Kuršėnai, Papilė, Žemaičių Kalvarija, Telšiai, Šatės, Šiaulių apylinkės), yra IvK, SlančR (1911–1912 m.), Juškos žodyne (rankr.), o XX a. pabaigoje – jau ir Alytaus, Kauno apylinkėse. (Apie latvių variantų gausumą iš mums prieinamų rinkinių nieko daug pasakyti negalima, tai liečia ir visas kitas patarles; šios KokP yra 4 var. + 1 ir Birk 1 var.) Tačiau leksika rodo tai esant latvišką skolinię; žodžių fonetinis sutapimas leido patarlę į lietuvišką dirvą tiesiog perkelti tokią, kokia ji yra; tačiau garsiniu pavidalu likusi nepakitusi, čia ji bent kiek pakeitė savo semantiką, nes latv. *taupīt* – ‘tausoti’, *laupīt* – ‘grobti, plėšti’ (‘Savo tausoją, kito grobia’), taigi latviška patarlė labiau apibendrinta.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto patarlių / priežodžių kartotekoje yra patarlė (įtraukta ir į K. Grigo „Patarlių paraleles“ 405:396) *Juo plikas, juo trakas, juo šala, juo bėga*. Pradedant XIX a. pabaiga, ji užrašyta dideliame Žemaitijos plote, yra patekusi į Daukanto, Valančiaus, Ivinskio rinkinius, Lazdynų Pelėdos raštus, į Juškos žodyną (JŽ I 339), net į R. Jakobio chrestomatiją (JacCh 52). Latviškai ši populiarai patarlė tokia: *Jo pliks, jo traks, jo salst, jo skrej* Birk 101:2272, var. KokP 199:314, Birk 57:879. Iš pirmo žvilgsnio – leksika ir čia rodytų skolinimąsi: dabartinė bendrinė lietuvių kalba tevirta priešdėlines formas *patrakti* ir *patrakęs* (‘pa-siutęs’, ‘pašėlęs’), o latv. *traks* yra dabartinės bendrinės kalbos žodis. Tačiau LKŽ pateikia ir *trakti* bei *trakas*, tiesa, tik iš Žemaitijos (ir iš L. Ivinskio, S. Daukanto, S. Čiurlionienės, dar Vaižganto tautosakos rinkinių bei raštų). Tuo tarpu patarlė toliau nuėjo, matyt, išplatinta spaudinių. Taigi remiantis ir čia paminėtomis aplinkybėmis latviška patarlės kilmės tikimybė dar negalėtų būti paneigta.

LPP I yra patarlė (tipo Nr. 3085) *Su durnu du turgu*, turinti ir išplėstą dvinarį pavidalą: *Su durnu du turgu, su pliku nēr ko peštis*. Abi dalys atrodo sudurtos beveik atsitiktinai, tačiau dvinarių variantų užrašyta maždaug tiek pat kaip ir vieninarių: tų ir tų apie 100. Dar įdomiau, kad šios patarlės latviškas atitikmuo turi visai analogišką konstrukcinį bei semantinį pavidalą: *Ko ar muļķi runāt, ko ar pliku plēsties / plūkties!* Birk 61:971 ir Kok 226:4607, taip pat KokP 245:426 (‘Kam su kvailiu kalbėti, kam su plikiu peštis’) arba *Grūti ar pliku plēsties, ar muļķi runāt* (Brīvzemn, paskelbta XIX a. pabaigoje – ‘Sunku su plikiu peštis, su kvailiu kalbėti’).

P. Birkerto ir E. Kuokarės rinkiniuose yra palyginimas *Taisās kā vārna uz Vāczemi* ir *Tāpat kā vārna uz silto zemi* Birk 119:2881, Kok 118:1714, 1715. Instituto Kartotekoje šio palyginimo yra apie 40 užrašymų: *Rengiasi / Taisosi / Ruošiasi / Baudžiasi / Tiekiasi kaip varna į dausas / į užmarį* (latv. *siltā zeme* ‘šiltasis kraštas’ ir *Vāczeme* ‘Vokiečių žemė’ čia maždaug atitinka liet. *dausas*, t. y. nelabai realius „šiltuosius kraštus“). Lietuviški variantai *Dairosi kaip varna, į dausas lėkdama* Imb LTR 512(44/13), Plv LTR 3017(63), Jz LTR 1071(101/82), Grk, Pln, VI... (...ir vis ant vietos – Mrc, Mrj) ir latviškas variantas, kur *varnos* vietoj yra *kėkštas* (*Taisās kā sīlis uz Vāczemi* KokP 109:120, Kok 118:1714) kelia mintį, kad šių analogijų priežastis yra ne skolinimasis (t. y. nebe pačių paremių perėjimas iš vienos tautos į kitą), o abiejų tautų turimas analogiškas kito žanro šaltinis – E. Kuokarė prie pastarojo latviško palyginimo pridėdama komentarą: „Liaudies saktmė pasakoja, kad kėkštas skrendąs į

Vokiečių žemę, bet truputį paskridęs grįžtas pasižiūrėti, ar jau toli nuskrido“ (Kok 118). Žinom lietuvius visai analogiškai sakant apie varną (pvz.: *Kaip varna į dausas – per dieną lekia, o vakare grįžta pažiūrėti, ar toli nulėkė* Gr LTR 5272(54), užr. 1929 m.; *Leki leki – ir vis an vietos, kap varna in dausas lėkdama (Vis paskrenda ir grįžta pažiūrėti, kiek ji skrido, ir tep liko žiemavoc)* Mrc ZČU p. 172). O minėti populiariaji palyginimo variantai (*Rengiasi / Taisosi kaip...*) bus nuo savo kilmės šaltinio tiesiog labiau nutolę, ir be tarpinių variantų to ryšio nelabai matyti, tačiau negausūs komentarai rodo tą patį traktavimą (*Taikoma tiems, kurie ruošias kur važiuoti, bet neišvažiuoja* Vdkt LTR 3151/38).

Panašiai galėtų būti ir su kitu palyginimu – *Gyvena kaip lapė po akėčiomis* Jrb, Vlk... ir *Dzīvo / Dzīvs* (Birk 116:2766) *kā lapsa apakš ecēšas* KokP 131:186. Sugretinus ne tiek gausius, kiek įvairius variantus (*Skursta / Vargsta kaip lapė po akėčiom* Zp LTR 209(49/209), Mrj; *Kenčia kaip lapė po akėčiom* Rmš LKŽ V 570; *Pasišlėpė kaip lapė po akėčiom* TTŽ 1911 p. 23 Nr. 8, LTR: Brž, Ds; *Koks čia gyvenimas, kaip lapės po akėčių* LTR 66(594); *Pastogė – kaip lapės po akėčiom* Lkš LMD I 261(324) ir kt.) kyla mintis, kad šie palyginimai inspiruoti kokio pasakojamojo šaltinio. Tokią nuomonę sustiprina ir M. Slančiausko 1914 m. Žagarės apylinkėse užrašytas išplėstas, su komentaru, šio palyginimo variantas: *Gyven kai lapė po akėčių ir džiaugias: tik ne visi vėjai užpūs, ne visi lašai užkris* LMD I 483(341).

Yra daugybė analogiškų ar net sutampančių pasakymų abiem kalbomis, kurių spontaniškos kilmės kiekvienoje tautoje atskirai versija iš karto atmestina, o pirmumo klausimas vargiai išsprendžiamas. Bent pora pavyzdžių: viena paremija – populiari, plačiai reprezentuota rinkiniuose ir tyrinėjimuose, – *Bačkoj augintas, pro špunta / volę / svikį... penėtas* LTR: Klp, Klvr, Km, Mžš, Pp, Skdt, Slnt, Tl..., taip pat JacCh, KrvP, KŽŠ, LŪK, VPŽ... □ *Mucā audzis, pa / caur spundi barots /...pa spundes caurumu skatījies gaismā* Birk 59:923, KokP 238:409, Kok 230:4759, Kok 231:4760, 4761; kitas pavyzdys – pasakymas apie nelygiai suverptą siūlą: *Vietom tolika, vietom bolika / Kur bol(i)ka, kur tol(i)ka* LTR: Dglš 634(44), Ds 1618(198), Jdp 7171(86), Trgn LKŽ I 971 □ *Vīnā vītā taļķe, ūtrā baļķe* Ilūkstē, KokP 91:73, – pastarojo pasakymo tik pavieniai užrašymai abipus sienos (vienas praėjusio amžiaus pradžioje, kitas pabaigoje). Beje, kalbamajame latviškų ir lietuviškų paralelių rinkinyje KokP čia pat yra pateikta ir kita tą pačią prasmę turinčio priežodžio atitikmenų pora: *Čia žvirblio galvelė, čia mašalo žarnelė* Pn LtT V 367:5065 (LTR 3621/50) □ *Vietām kā oda zarniņa, vietām kā zvirbuļa galva* Kok 85:725, var. *Citā vietā kā cīruļa galva, citā kā oda zarna* Birk 115:2722 (‘Vietom kaip uodo žarnelė, vietom kaip žvirblio galva’, ‘Kurioj vietoj kaip vieversio galva, kurioj kaip uodo žarna’). Lietuviškų variantų su *žvirblio galvos / mašalo / musės žarnos* priešprieša Patarlių / priežodžių kartotekoje yra ir daugiau, daugiausia iš vidurio Lietuvos: be minėtojo, dar du variantai iš Panevėžio apylinkių (LTR 1204(74/36) ir 4212/69), du iš Šeduvos (LTR 852(13/264) ir 4713/270), po vieną iš Raseinių, Kėdainių, Kauno apylinkių, šiek tiek kitoks variantas iš Veliuonos, po vieną variantą iš pietesnių sričių – Kalvarijos, Igliaukos; šiauriausiai užrašytas šis priežodis Gruz-

džiuose. Visos tos vietovės – tai vakarinis Lietuvos ploto kraštas. Seniausias žinomas kalbamojo priežodžio variantas yra LMD rinkinyje, užrašytas 1889 m. (be vietos nuorodos). E. Kuokarės rinkiniuose šis priežodis reprezentuotas vienu variantu, užrašytu šiauriniame Latvijos pakraštyje, Valkoje, jau visai Estijos pasienyje. P. Birkerto pateiktojo varianto užrašymo vietos nenurodyta. Taigi kuriai šakai iš pastarosios priežodžių paralelės – lietuviškajai ar latviškajai – teiktina pirmenybė kilmės požiūriu, duomenų, regis, nėra.

Tačiau, kur įmanoma, atpažinti, kuri iš paralelių originalas, kuri – perimta, visada rūpi, todėl čia bus paminėta bent keletas jau nustatytų pavyzdžių. Latvius iš lietuvių pasiskolinus patarlę *Kur mūsų nėra, ten veršiai midų geria* įrodo K. Grigas monografijoje „Lietuvių patarlės“ (GrgLP 85–88). E. Kuokarė minėtoje rusų kalba išleistoje monografijoje (KokI 77–79) įvardija daugiausia skolinius iš lietuvių į latvių. Jos teigimu, latviai iš lietuvių perėmę *Verkia duona, tinginio valgo ma*, tarptautinius tipus *Nėra namų be dūmų, Balai esant, kipšų netrūks*; o lietuviai iš latvių esą perėmę *Kuri kiaulė dieną nekniso, knisa naktį (Cūka, kas pa dienu nerok, rok pa nakti Birk 83:1671, Kura cūka nerok pa dienu, tā rok pa nakti Kok 78:514, var. 78:515, Kura cūka dienu nerok, tā rok nakti KokP 25)*. E. Kuokarė remiasi į reprezentacinius rinkinius įtrauktu vienu lietuvišku variantu, užrašytu Pasvalyje, taigi „Latvijos pasienyje“ (žr. ten pat). Instituto Patarlių / priežodžių kartotekoje šios patarlės užrašymų yra gerokai daugiau, ypač pridėjus iš M. Valančiaus rinkinio paplitusį variantą *Kiaulė, dieną neknisusi, knisa naktį* (tas pat LMD I 232(153), perspausdinta VnL 1894 Nr. 46, LTt V 81:76 iš VSk 57, LKŽ V ir VI), tačiau visi variantai užrašyti iš tikrųjų teritorijoje, ne per daugiausiai nutolusioje nuo Latvijos – Biržų bei Pasvalio rajonuose ir Žemaitijoje; nebent Žemaičių Naujamiestis (Šilutės r.) sunkiau besiejamas su latvių kalbos įtakos zona, tačiau, kita vertus, jis įeina į vientisą Žemaitijos teritoriją. Taigi minėtų aplinkybių E. Kuokarės hipotezei paneigti nepakanka. Tuo labiau kad seniausias latvių atitikmuo užregistruotas XVIII a. pabaigoje, o lietuvių – tik XIX a. viduryje (žr. GrgPP 290). Prie skolinių iš latvių aš dar drįsčiau priskirti jau minėtas patarles *Badas mokina dirbti, šaltis – bėgti, Įsipainiojo kaip višta į pakulas*, dar *Paimk akis saujon, tai rasi (Paņem acis rokā, deguns parādīs Birk 95:2077 – ‘...nosis parodys’)* ir dar kai kurias kitas, o latviai iš lietuvių akivaizdžiai perėmę ir, pavyzdžiui, Lietuvoje labai populiarią *Kas skaito rašo, valgyt neprašo...*

Vis tai buvo bendrybės ir analogai. Tuo tarpu akivaizdžiai ryškesnė yra priešinga tendencija.

Galima pasakyti, kad patarlė – tai vaizdingais rūbais aprengta tam tikra idėja, loginis sprendimas. Gausūs tarptautiniai tipai, sudaryti iš daugiakalbių artimų analogų, gali turėti ir turi atskiras tautines atšakas, išreikštas kitokiu, savitu vaizdu. Pavyzdžiui, tarptautinis tipas, į kurį kaip visiškai atitikmenys įsilieja lietuviški *Kriaučius nuplyšęs, šiaučius be batų* GrgPP 458:463. Ši paradoksinė idėja gali būti ir kitais įvaizdžiais išreikšta. Lietuvoje paplitusi ir tokia versija – *Puodžius šukėj verda / valgo* LMD: Tršk, LTR: An, Dglš, Ds, Gdr, Kp, Prn, Rk, Slk, Šl, Užp, Zr...

Latvijoje, šalia paradokso apie siuvėją ir batsiuvį, dar pasakoma *Glāzniekam nekad nav veselās rūtiš KokP 117:151* (‘Stikliaus langai visada suskilę’) ar *Kas dos beķera bērnam kļiņģeri!* Birk 106:2420 (‘Kas duos kepėjo vaikui riestainį!’).

Tarptautinis tipas, kuris reprezentuotas lietuvišku tekstu *Įleisk velnią į bažnyčią, užlips ir ant altoriaus* ir, be kitų, turi beveik adekvatų latvišką atitikmenį *Ielaid velnu baznīcā, viņš kāpj uz kanceles* (‘...lipa į sakyklą’) (GrgPP Nr. 553, taip pat KokP 169:245), turi ir kitokių lietuviškų bei latviškų atšakų (kurios, nedaug nutolusios nuo pagrindinio daugiakalbio tipą sudarančio teksto, savo ruožtu ir tarpusavyje yra bent kiek paraleliškos): *Įsileisk kiaulę į trobą, tai ir ant stalo užlips* Grz LMD I 676(78), var. Blnk, Brž, Jz, Klvr, Krk, Ktk, Kur, Ut ir latv. *Kad lupata tiek uz krēsla, tad lec arī uz galda* KokP 169:245 (‘Kai skuduras patenka ant kėdės, tai šoka ir ant stalo’), kur *altoriaus* bažnyčioje įvaizdis pakeičiamas kitu tradiciškai sakraliu ir čia bendru abiem tautoms – *stalo* troboje. (Tiesa, esama ir kitokių tautinių šio tipo atšakų, pvz., liet. *Įleisk kiaulę klētīn, līs ir aruodan* Kp LKŽ I 323, latv. *Ielaid ubagu pirtī, tad viņš jau kāpj uz lāvas* KokP 169:245 – ‘Įleisk elgetą į pirtį, jis jau lipa ant plautų’ ir kt.)

Lietuviams įprasta tarptautinio tipo populiarioji versija *Šuns balsas į dangų neina* (GrgPP 477:488) latviškai turi analogą ir su kitu įvaizdžiu: *Kaķa / Kaķu lāsti debesīs nekļūs* Birk 83:1694, Kok 200:3926 (‘Katino / Katinų prakeiksmas į dangų nepateks’).

Taigi tikrųjų, klasikinių patarlių lygmenyje atskira tauta gali reikštis skirtingais įvaizdžiais net priklausydami vienam – tarptautiniam – tipui. Tuo labiau išryškėja saviti kiekvienos tautos dariniai priežodžių lygmenyje. Gal kad čia dar daugiau ekspresijos, taigi dirva pasireikšti individualiam išsiringumui, gal kad priežodžiai dar labiau negu patarlės linke atsispirti nuo kitų žanrų – sakmių, pasakų, anekdotų, kartais ir dainų, humoristinių dainelių. (Beje, nors abi tautos turėtų ir analogišką minėtojo žanro kūrinį, tai dar visai nereiškia, kad jos abi vartoja iš jo kilusį priežodį ar patarlę, nors tokių paralelių taip pat be vargo galima rasti: *I jam bus tos pačios rogutelės* Švėl LTR 6268(172) □ *Tās pašas ragutiņas ir tev priekšā* Birk 98:2162; *Muštas nemušta neša* Pšl LMD I 1002(315/4), An LTR 5611(830) □ *Kults nekultu nes* Birk 84:1711 ir t. t.) Bene įdomesni būtų skirtingi, kitos kalbos atitikmenų neturintys posakiai: iš pasakų ar pasakų be galo kilę *Užkliuvo varčios, ir vėl iš pradžios* LTR: An, Kp, Prn, Rk, Šk..., *Kaip durnius su durelēm!* žr. LPP I Nr. 3128; iš anekdoto – *Dieve, padėk ir vejančiam, ir bėgančiam* žr. LPP I Nr. 2433; mitiškas *Pirty ir jaujoj velnias turi saujoj* Ob LTR 713(387)... ir latvių – su sakme sietinas *Zyrgs nikod napaād, meita darba nikod napadora* Birk 124:3012 (‘Arklys niekad nepriėda, merga darbo niekad nepadaro’); iš anekdoto – *Pašam kungam sava laime: divi cūkas, trīs puses* Birk 48:581 (‘Ponas turi sau laimę: dvi kiaulės, [o] trys [skerdienos] pusės’); iš pasakų – *Antiņ, kur stabulīte!* Birk 100:2222 (‘Antini, kur dūdelė!’); *Suņam zobens vienmēr klāt* Birk 87:1801 (‘Šuo visada turi prie savęs kardą’); mitiškieji – *Izskrējis kā vilks caur Rīgu* Birk 118:2829 (‘Perbėgo kaip vilkas per Rygą’), *Kad vilkam atplesta mute, tad nekož* Birk 92:1994 (‘Kai vilkas [bėga] išžiojęs nasrus, tada nekanda [t. y. nedrasko gyvulių]’), *Kādus neredz, kad pārkoņa nav!* Birk 103:2321 (‘Kokių tik [bjaurybių] nepamatai, kai perkūno nebūna!’)...

Tokiuose posakiuose nereta įvairių vietos realijų ir personažų.

Kiekvienos tautos kūrybinis savitumas labai akivaizdžiai matyti iš tradicinių frazių, kurias būtų galima pavadinti situaciniais ir funkciniais pasakymais, nes jie sakomi tam tikra proga (tuo tarpu tikrosios patarlės išreiškia kokią nors idėją ar sprendimą, apibendrinimą). Tai yra frazės, sakomos kaip pastaba kam nors kitam šnibždantis, sušunkama kitam griūvant, pasijuokiama, jei kas netyčia apsiirengė išvirškščiai drabužį ar apsimovė skirtingas kojines; atšaunama, jei kas prašo paskolinti ar kokios paslaugos, jei skundžiasi, kad nebežino ką dirbti, ar klausia, ką kitas dirba (pvz., *Durniams dyvytis dirbu!* Ds LPP I Nr. 3093 ar: *Padirbtiems akis dedu / spaudau* LTR: Všk 3937(264), Pln, Škn...); atšaunama nenorint atsakyti į klausimą ar pakartoti savo žodžių ir t. t.; tai frazės, kuriomis atsiliepiama į kito ištartą žodį ar frazę („kas bus“ – *Kas bus, tą krikštysim!*; „ką daryti“ – *Kad negali pavesti, reik pavaryti* ir t. t.). Situacijos, išprovokuojančios kalbamašias ekspresyvas klišes, abiejose tautose beveik tos pačios, o atsiliepimai į jas yra labai įvairūs ir išradingi, dažnas jų grįstas sąskambiais, neturinčiais analogo ne tik kitoje kalboje, bet ir kitoje tarmėje.

Tiesa, savitumo čia taip pat nereikėtų absoliutinti – net ir šioje sferoje pasitaiko tarptautinių tipų, tik juos susekti nėra lengva: šio pobūdžio pasakymai į rinkinius nelabai traukiami. Taigi užsigavęs vaikas paguodžiamas *Ligi vestuvių užgis* ar *Sugis, kol ženysis* ne vien lietuvių, bet ir latvių, rusų, lenkų, gal dar kieno. Lietuviai ir latviai panašiai moka atšauti, pavyzdžiui, prašančiam mėsos: *Nori mėsos – eik pas vilką už / per berną* LMD: Tr 856(135), LTR: Brž 75(2451), Ds 778(144), Lp 1076(83)... □ *Ej vilkam par kalpu, tad dabūsi gaļu!* Birk 105:2391 (‘Eik vilkui už tarną / berną, tai gausi mėsos’). Trumpam užbėgęs kaimynas panašiai raginamas atsisėsti: *Sėskis, gryčios vis tiek neparduosim* Jdp LTR 7171(154) □ *Atsėsties, kas tev mājū atdos!* Birk 104:2354 (‘Atsisėsk, kas tau namus atiduos!’). Visiškai sutampa perspėjimas: *Ar turi smerčiui marškinius?* Klvr LTR 5224(1/12), var. Al, Ds, Vdkt... ir latvių *Vai tev mirstamais krekls ir* Kok 313:6925. Kai visi staiga nutyla, lietuvių gali būti sakoma *Gal Dievas kelnes maunas* Vdšk LTR 6593(67), var. Aln, Ds, Klt, Mrc, Srv; taip pat: *Musēt Dievas kojās aunas* Rm LTR 3197/43 (visi paskelbti LPP I Nr. 2596), o latvių – *Nu viss ir klusu – Dievs pastalas uzāvis* Kok 316:7010 (‘Visai nutilo – Dievas naginėmis apsiavē’) ir t. t. Yra tam tikra sąsaja tarp lietuviškų ir latviškų pasakymų, kai eidamas kas nors staiga pargriūva: *Dieve, mētyk savaisiais, o mūsišķiai patys krinta* LPP I Nr. 2432, latv. *Dod, Dievs, maizi, gaļa pati krīt* Kok 314: 6954, *Dūd Dīvs maizi, gaļa poša kreit* Birk 129:3039 (‘Duok, Dieve, duonos, mēsa pati krinta’). Bet čia greičiau išimtytys. Kur kas daugiau kiekviena tauta vartoja savo atskirų ekspresyvių pasakymų:

Dēl vyžočiū nēr slūgočiū / paslūgočiū! Ut LMD I 714(44), Vj LTR 12(188) ir kt. (atšaunama prašančiam ką nors paduoti); *Turi po nosia malūnq / vējq / šiaurē!* LTR: Kn 3786(114), Jdp; Lnk LKŽ XI 722 (kitam pasiskundus, kad valgis karštas); *Ar toli vēžimas pargriuvo?* Lks LTt V 834:8743 (sakoma atsidususiai).

Ir latvių: *Diena gan laba, ka tik pats labs* Birk 107:2452 (‘Diena tai laba / gera, kad tik pats [būtum] geras’ – atsakymas į pasveikinimą „Labdien!“); *Melnā cūka*

krāsni / pavardā Kok 311:6873 ('Juoda kiaulė krosnyje / židinyje' – sakoma, kai užgęsta kūrenama ugnis); *Turīs, cikom ceplis kurīs* Kok 314:6951 ('Laikykis, kol krosnis kūrenasi' – sakoma griūvančiam); *Nenosvilpo putrai taukus* Kok 314:6948 ('Nenušvilpauk taukų nuo košės' – taip sudraudžiamas švilpaujantis). Ir t. t.

Žvilgtelėkime į vienos temos abiejų tautų posakius rinkdami bendrus ar artimus motyvus bei įvaizdžius. Tikėjimas lemtimi, likimu, laime, dalia anaip tol nėra vien baltų ypatumas, tačiau patarlėmis kiekviena tauta linkusi apibendrinti ne tuos pačius, o sau svarbesnius momentus. Lietuviai su latviais iš dalies taip pat. Lietuviai sako:

Gimei be dalios, tai ir valgyk be druskos Zt LPP I Nr. 1953; *Kieno [bus] dalia – [ras] ir jaujos gale* LPP I Nr. 1956 (iš Brodovskio). Lietuviai (taip pat ir rusai...) turi daug išmoningų posakių, išreiškiančių, kad tikrai bus taip, kaip tau skirta. Lietuviškųjų santrauka atrodytų maždaug tokia:

Jeigu Dievas žadėjo, tai ir pasivijęs atiduos / ir pro langą įmes / ir po patalu atiduos; Kas žadėta, tai bus kaip padėta / ...ir ant kelmo padėta; Kas skirta, tai kaip koja įspirta; Kas tavo bus, ir po puodu rasi... žr. LPP I Nr. 2531.

Bendras lietuvių ir latvių tautosakos motyvas yra laimės / dalios ieškojimas ir šaukimas, iš čia yra ir labai panašiai išreiktų patarlių: *Dalia pati ateina nešaukiama* Šk LPP I Nr. 1951; *Dalia akla: pas tą ateina, kas jos nelaukia* Kv LPP I Nr. 1949 □ *Laimė iet tur, kur to negaida* KokP 309:579 ('Laimė eina ten, kur jos nelaukia'); *Laimite nāk pati pa aizmirstu taciņu* Kok 288:6333 ('Laimelė ateina pati užmirštu takeliu') ir pan. Bendras lietuviams ir latviams yra laimės gaudymo / nutvėrimo motyvas, taip pat panašiai išreiktas ir patarlėse: *Laimė ne karvė, už ragų nepaimsi* Žž LTR 2746(92) □ *Laimė nav vėrsis – aiz ragiem nenoturēsi* Kok 288:6332 ('Laimė ne jautis – už ragų nenulaikysi'); *Dalia ne lazda, rankon nepaimsi* Krok LKŽ VII 212 arba tiesiog *Laimės su ranka nepaimsi* Ldvn LTt V 207:2264. Latvių šis laimės / dalios nutvėrimo motyvas dar plačiau išplėtotas negu lietuvių: *Laimė pati nenāks, ja to neķersis; Mācies tikai laimi tvert – laime vienmēr tuvumā*, abu iš Kok – 288:6340, 288:6342 ('Laimė pati neateis, jeigu jos negaudysi'; 'Mokykis tik laimę sučiupti – laimė visada netoliese'). Latviams, atrodo, labiau negu lietuviams būdingas laimės paėmimo / nutvėrimo plika ranka ar su pirštine įvaizdis: *Laimė nav ar pliku roku ņemama* Kok 289:6345 ('Laimės plika ranka nepaimsi'), ar priešingai*: *Negaidi laimi ar cimdiem rokā* Birk 70:1245 ('Nelauk laimės apsimovęs pirštines'). (Tas rankos su pirštine įvaizdis šmėkščioja ir kitos tematikos latvių patarlėse.) Bendras motyvas yra ir mokėjimas / nemokėjimas paimti laimės: *Buvo laimė, bet nemokėjo paimti* Pp LPP I Nr. 2395; *Dievas duoda – nemoka paimti* Pnd LPP I Nr. 2395 □ *Laima būtu, bet neprot saņemt* Birk 69:1224 ('Laimė būtu, bet nemoka paimti'). Šis motyvas, matyt, etimologiškai siejasi su sakmėmis apie nugrimzdusių lobių, užkeiktų pinigų ir pan. „paėmimą“.

Latvių laimė labiau personifikuota (kaip, beje, ir nelaimė, nelaiminga diena – *ļauņa diena*), turinti aiškesnį žmogišką pavidalą: *Laimės aiz rokas / bizes nenoturēsi*

* Iš tikrųjų šios patarlės greičiausiai ne prieštarauja viena kitai, o tik prasilenkia, nes jų įvaizdžiai – plika ranka ar su pirštine – motyvacijos požiūriu kilę ne iš tos pačios plotmės.

Kok 288:6329 (‘Laimės už rankos / kasos nenulaikysi’). Lietuviai, kalbėdami apie laimės gaudymą, kitaip įvardija, už ko norėtų ją nutverti: *Laimės uodega ilga, bet slidi* Srd LTR 3704(1265); o apie sėkmę pasakoma ir taip: *Laimė su [visu] kotu!* Všk LTR 3859(174a), Vdkt, var. Šd LTR 4713(282), t. y. nesunkiai tekusi ir patogi, garantuota laimė. Laimės / geros dalios gavimą ar negavimą lietuviai moka sieti su pasakiškais laikais, kai „vaikščiojo Dievas, dalias dalydamas“: *Vienam Dievas duoda nueidamas, kitam pareidamas* (užrašyta nuo XIX a. antrosios pusės, apie 55 var., žr. LPP I Nr. 2599); *Dievas, dalydamas dalias, mane užmiršo* Mrc LPP I Nr. 1952 ir t. t. Tuo tarpu latvių tautosaka turi pėrimo laimės vanta motyvą, pasirodantį ir patarlėse: *Tēva meitas ar laimes slotu pērtas; Vienas mātes bērni, ne ar vienu slotu pērti, ne visiem vienāda laime* Kok 291:6416 ir 288:6320 (‘Tēvo dukterys su laimės vanta pertos’; ‘Vienos motinos vaikai, ne su viena vanta perti, ne visų vienoda laimė’); *Vienādi – it kā vienu slotu pērti* Birk 115:2719 (‘Vienodi – tartum viena vanta perti’).

Tiek lietuvių, tiek latvių tautosaka turi pamėgtų motyvų ir įvaizdžių, kurie keliauja iš žanro į žanrą, nesunkiai pereina ir tautos bei kalbos ribas. Pavyzdžiui, neperregimą tamsą lietuviai, latviai (kaip kad ir slavai) apibūdina su dūrimo į akį įvaizdžiu (liet. *Tamsu, nors [pirštu] į akį durk* LPP I Nr. 254, latv. *Nevar redzēt ne acī durams* KokP 310:6864 – ‘Negali matyti nė į akį duriamas’); labai šnekus arba rėksmingas žmogus apibūdinamas palyginimu, kad jo *Gerklė kaip daržinė* LPP I Nr. 2123, *Gerklė kaip daržinės vartai* Klp LTR 4885(162), *Žabtai kai daržinės durys* Vdk LTR 1962(112), net ir su paaiškinimu: *Kai išsizio[ja], nei su vežimu neužkiši* ten pat; tuo pačiu įvaizdžiu paremta hiperbolė *Mergos burna, karčemos durys – vienodo didumo* Ds LTR 70b(3040), plg. latv. *Mute kā šķūņa durvis* LFrV I 277 (‘Burna kaip daržinės durys’), *Tam jau ar siena vezumu muti neaizbāzīsi* Kok 237:4949 (‘Jam nė su šieno vežimu burnos neužkiši’), *Mute kā divduru vāgūzis* Kok 237:1946 (‘Burna kaip ratinė suveriamomis durimis’), *Mute kā laidars* Birk 66:1124 (‘Burna kaip laidaras’); toks yra paradoksas apie nuogo užantį, tas pats patarlēms / priežodžiams ir mīslēms. Taigi ironiškas priežodis *Ateik nuog(a)s, parsineši antyje* LPP I Nr. 505 (iš Brodovskio) ar *Gavo / Tiek turi, kiek nuogam už ančio* Krsn LPP I Nr. 506 ir mīslē abiem kalbomis: *Panelē plika, marškiniai anty (Žvakē)* LTt V 604:6980 ir *Plikam kreklis azotē (Svece)* Anc 105 (‘Pliko marškiniai už ančio’). Tačiau šiuo įvaizdžiu kuriamo priežodžio ir mīslēs situacija absoliučiai skirtinga. Tuo tarpu labai dažnai patarlē ir mīslē, turėdamos tą patį tekstą (jis skiriasi tik tiek, kiek lemia žanras, t. y. patarlēs tekste įvardytas tas objektas, kurį mīslėje reikia įspėti), turi susisiekančias ir prasmes, pavyzdžiui, patarlē: *Adata visiem siuva, o pati nuoga* Brž LPP I Nr. 22, ir mīslē: *Pati nuoga, o visus aprėdo (Adata)* LTR 284(154/6), *Plika panelē visą svietaį aprėdo* LTt V 617:7122. Tačiau šitokiu būdu perėmusi mīslēs tekstą, patarlē jį gali projektuoti į kitą situaciją, sukurdama šiuo vaizdu užšifruotą apibendrinimą, pavyzdžiui:

mīslē: latv. *Kur lācis tup, tur melnums paliek (Katls)* Anc 88 (‘Kur lokys tupi, ten lieka juodulys – Katilas’) (plg. lietuvišką mīslę su kiek kitokiu įminimu – *Kur tupėjo meška, liko juoda vieta (Ugniavietē)* LTR 3950(266/8), o su adekvačiu įmi-

nimu mįslėje *meškos* vietoj yra *kiškis*: *Kur kiškis atsitupia, palieka juodą žymę (Puodas)* Rk LTR 712/538) – ir latvių patarlė: *Kur pods stāv, tur melns paliek* Birk 85:1749 (‘Kur puodas stovi, ten lieka juoda’).

Bet galima dar labiau suartinti patarlę su mįsle – tiesiog mįslės užminimą apibendrinti kaip patarlės tekstą nieko nekeičiant, o skirtumas bus tik funkcinis-semantinis, t. y. mįslės atveju reikia įminti objektą, o patarlės atveju – suvokti, koks reiškinytis ar situacija čia apibendrinta. Pavyzdžiui: mįslė: *Meška / Katė senyn – nagai aštryn (Šluota)* LTt V 599:6928; Šlčn LTR 2919(390), latv. *Kaķis iet vecumā, nagi asumā (Slota)* Anc 84, patarlė: *Meška senyn, nagai aštryn; Katė senyn, nagai aštryn* LTt V 88:207, 88:206, latv. *Kaķis iet vecumā, nagi – asumā* KokP 302:559.

Aelita Kensminienė, tyrinėdama mįsles, yra išvalgiai suformulavusi, kad mįslės ir patarlės pasidalija žmogaus veiklos sritis: mįslė ima materialinę, buitinę, o patarlė projektuojama į dvasinę, etinę, intelektualinę ir t. t.* Jos pastaba tuo labiau tinka čia kalbamam atvejui, kai mįslės ir patarlės tekstai yra analogiški.

Nesunku rasti pavyzdžių, kur patarlė ir mįslė, kad ir neturėdamos bendro ar paralelaus teksto, ima tą pačią idėją. Toks, pavyzdžiui, yra palyginimas *Žiūri kaip katinas į lašinius* LTt V 100:416 ir mįslė *Kabo kabikas, Žiūri žiūrikas. Kad nekabėtų kabikas, Nežiūrėtų žiūrikas (Katinas ir lašiniai)* LTt V 515:6051. Kartais mįslė būna akivaizdžiai antrinė, tai ji yra perėmusi patarlės idėją, „idėjinį turinį“. Pavyzdžiui, sena istorinės tematikos patarlė, kurios lietuviškų variantų dauguma paplitę iš Brodovskio rinkinio (per A. Schleicherio, M. Miežinio, LMD rinkinius): *Karaliai ilgas rankas tur[i], gal[i] toli prisiekt[i] / pasiekti / Karalių ilgos rankos, gali...* ir latv. *Valdniekam garas rokas – tālu sniedz* (‘Valdovo ilgos rankos – toli siekia’) atsikartoja latviškoje mįslėje (minklėje): *Kam ir visu garākās rokas? – Ķezariem un kungiem* (‘Kieno užvis ilgiausios rankos? – Karalių ir ponų’; latviški pavyzdžiai iš Kok 131).

E. Kuokarės teigimu, koreliavimas tarp žanrų rodo kūrinio ilgą amžių, rodo jį esant seną paveldą (žr. KokP 21, taip pat KokVP 18). Patarlės ir mįslės koreliavimas, kaip matėme, gali būti bendras tiek lietuviams, tiek latviams. Tuo tarpu išskirtinė latviškų paremijų – patarlių bei priežodžių – gyvavimo ypatybė yra jų atsikartojimas dainose, ir tokiu dideliu mastu, kad latviai net turi atskirą tų dainų apibūdinimą – *sakāmvārdu dziesmas* arba *prātulu dziesmas* – ‘patarlių dainos’. Pavyzdžiui, patarlė *Labāk dot nekā prasīt / ņemt* (turime ir lietuviškų analogų *Geriau duoti negu prašyti / imti*, apie 45 var.; *Duok, Dieve, duoti, o ne prašyti*, apie 15 var.; žr. LPP I Nr. 3023) ir daina:

*Dievs dod man otram dot,
Ne no otra mīļi lūgt:
Otram devu dziedādama,
Otra lūdzu raudādama.* DV 304 (FS 1910,2629)

(‘Dieve, duok man kitam duoti, Ne iš kito meiliai prašyti: Kitam duodu dainuodama, Kito prašau verkdamą’);

* Plačiau žr.: *Aelita Kensminienė*. Reikšmės keitimo kryptis mįslėse. – Tautosakos darbai, [t.] XVIII (XXV). Vilnius, 2003, p. 149.

patarlė *Mātei noplīst azote, bērniem glabājot, bērniem – no mātes slēpjot* Kok 268:5879 (‘Motinai praplyšta užantis vaikas saugant, vaikas [praplyšta] – nuo motinos slepiant’) ir daina:

*Mātei ķeša noplīsusi,
Bērniem maizi glabājot,
Bērniem ķeša noplīsusi,
Atslēdziņas glabājot.* Kok 268 (LD 3337)

(‘Motinos kišenė prakiuro Vaikams duoną saugant, Vaikams kišenė prakiuro Raktelius saugant’);

arba patarlės iš tarptautinio tipo, kurio lietuviškas atitikmuo būtų *Ne tiek saulės, kiek pro langą [šviečia]*, ir latvių daina (užrašyta, be kitų vietų, ir Kuržemėje):

*Ne tik vien saule spīd,
Kā pa logu istabā;
Ne tik vien labu ļaužu
Kā sudraba valkātāji.* LpLp 74 (FS 1722,3662)

(‘Ne tik tiek saulė šviečia, Kiek pro langą į trobą, Ne tik tiek [yra] gerų žmonių, Kiek dėvintieji sidabra’); beje, ši daina turi variantų, kurių sutampa tik pirmosios dvi strofos eilutės (žr. KokG 35, taip pat LD 3671 ir kt.);

lietuvių patarlė *Kur dideli dūmai, ten maža ugnies* LPP I Nr. 2816 (o latvių patarlė *Kur lieli dūmi, tur maz siltuma* Birk 83:1676 – ‘Kur dideli dūmai, ten maža šilumos’) ir latvių daina:

*Kur tie lieli dūmi kūp,
Tur tā maza uguntiņa;
Kur tā liela slava nāca,
Tur tā vāja dzīvošana.* DV 299 (FS 102,4414)

(‘Kur dideli dūmai rūksta, Tenai maža ugnelė, Iš kur didelė šlovė sklinda, Tenai prastas gyvenimas’);

arba lietuvišką patarlę *Darbščios močios tinginės dukterys* Jdp LTR 7171(50) inkorporavusi daina:

*Kur čakla māmiņa,
Tur slinkas meitas:
Kamēr meita apgriezās,
Māte darbu padarīja.* DV 302 (FS 1721,3763)

(‘Kur darbšti motinėle, Ten tinginės dukterys: Kol duktė apsisuka, Motina darbą padaro’).

Dainoje atsiliepia patarlės *Maži vaikai – maži vargai* ir *Laukas mato, miškas girdi*, ir *Vyža uždirba, batas praleidžia*, ir *Geriau kirvis be koto negu vyras be proto*, net ir tokia – *Kas greitai valgo, greitai ir dirba (Sėd', puisiti, pie galdiņa, Lūkojies līgaviņu: Kura knaši, žigli ēda, Tā ir čakla darbiņā; Kura ēda tērzedama, Tā ir*

kūtra darbiņā Kok 115 (LD 12301) (‘Sėsk, berneli, prie stalo, Rinkis [sau] mergele: Kuri mikliai, greitai valgo, Ta gera darbininkė; Kuri valgo šnekėdama, Ta vangi prie darbo’). Latviškos patarlės tai suformuluoja taip: *Strādnieku var pateikt no ēšanas; Kas ātri ēd, tas ātri strādā; Kas ilgi ēd, tas slinks* Kok 115:1620, 1621, 1622 (‘Darbininką pažinsi iš to, kaip valgo; Kas greit valgo, tas greit dirba; Kas ilgai valgo, tas tinginys’).

Cituoti latviškų dainų pavyzdžiai rodo, jog neretai ketureilio antroji pusė (pasukutinės dvi eilutės) tartum atlieka patarlės paaiškinamąją funkciją, atskleidžia, kas vaizdinguoju posakiu realiai norėta išreikšti, kas turėta galvoje; arba antrasis dvielis yra kita tos pačios temos patarlė, papildanti pirmąją, pratęsianti jos mintį. Pavyzdžiui, patarlės *Mazi bērni – maza bēda, lieli bērni – liela bēda* KokP 280:514 ir *Mazi bērni spiež ceļus, lieli sirdi* Birk 42:401 (lietuviški tikslūs atitikmenys: *Maži vaikai – maži vargai, dideli vaikai – dideli vargai* Grg PP 502:524 ir *Maži vaikai kelius spaudžia, dideli – širdį* LTR 4038(100), nors lietuvių tradicijai būdingesnis kitas pastarosios patarlės variantas: *Maži vaikai skreitą drasko, dideli – širdį* LKŽ XVII 851). Daina tai išreiškia beveik pažodžiui:

*Mazi bērni – maza bēda,
Lieli bērni – liela bēda.
Mazi bērni klēpi spiež,
Lieli bērni sirdi spiež.* LpLp 99 (FS 1311,8843)

Tačiau tokio pobūdžio latvių dainos visą ketureilį gali sudaryti išplėtota patarlė:

*Iemesto upe nesa,
Ierieto suņi rēja;
Ierunātu valodiņu
Visi ļaudis daudzināja.* LpLp 76 (FS 804,4254)

(‘Įmestą upė neša, Aplotą šunys loja, Pradėtą šneką Visi žmonės kartoja’).

Palyginkime su lietuvių patarle, kurios Kartotekoje yra keletas tarpusavyje artimų variantų: *Įmestą vanduo neša, pradėtą žmonės šneka* LTt V 286:3649. Tuo tarpu latvių populiariaji rinkiniai analogiškos patarlės, regis, nepateikia.

Taigi lietuvių ir latvių paremijas – patarles bei priežodžius – vienija priklausymas tiems patiems tarptautiniams tipams, tarpusavio paralelės, ryšiai su kitais žanrais, galimi tie patys kilmės šaltiniai, tie patys („klajojantys“) motyvai bei įvaizdžiai ir kai kurie kiti ypatumai. Išplitus spausdintam žodžiui, kurios nors patarlės, turinčios artimą analogą kitoje tautoje, užrašymų gausa ar paplitimas atokesnėje nuo pasienio teritorijoje nebėra patikimas kriterijus sprendžiant tarpusavio skolinimosi (iš lietuvių į latvių ar atvirkščiai) klausimą.

Išskirtinis latvių patarlių gyvavimo bruožas yra gausus jų atliepimas senųjų liaudies dainų ketureiliuose.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Anc – Mīklas: Izlase. Sakārtojusi *A. Ancelāne*. Rīga, 1969
- Birk – Latviešu sakāmvārdi un parunas. Sakārtojuši un sakopojuši *P. Birkerts* un *M. Birkerte*. Rīga, 1927
- Brīvzemn – *Ф. Бривземниекс*. Труды этнографического отдела, кн. VI: Материалы по этнографии латышского племени. Москва, 1881 = *Brīvzemnieka raksti* <...> IV. Sakāmvārdi, mīklas un burvības vārdi, I. Latviešu tautas sakāmvārdi un parunas. Rīga, 1914
- DV – Darba vara lielu dara: Tautas dziesmu izlase prof. *J. A. Jansona* sakārtojumā. Rīga, 1960
- GrgLP – *Kazys Grīgas*. Lietuvių patarlės: Lyginamasis tyrinėjimas. Vilnius, 1976
- GrgPP – *Kazys Grīgas*. Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų <...> atitikmenimis. Vilnius, 1987
- IvK – [*Laurynas Ivinskis*.] Kalendorus arba metu skajtlus ukiszkas... Vilnius, 1851, 1857, 1860, 1866
- Izl – Latviešu tautas dziesmas: Izlase, I–II sēj. Rīga, 1955–1957
- JacCh – Litauische Chrestomatie zum Schulgebrauch <...> von *Rudolf Jacoby*. Leipzig, 1880
- JŽ(r.) – [*A. Юшкевич*.] Литовский словарь (rankraščio fotokopija, LLTI)
- Kok – Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase. Sastādījusi *E. Kokare*. Rīga, 1957
- KokG – Divu tautu dzīves gudrība. = Мудрость двух народов. Sastādījusi *E. Kokare*. Rīga, 1967
- KokI – *Э. Я. Кокаре*. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках. Рига, 1978
- KokP – *Elza Kokare*. Latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēles. Rīga, 1980
- KokVP – *Elza Kokare*. Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles. Rīga, 1988
- KrvP – *Vincas Krėvė-Mickevičius*. Patarlės ir priežodžiai, kn. 1–3. Kaunas, 1934–1937; kn. 4 – Darbai ir dienos, VII. Kaunas, 1938
- KŽŠ – *Ignas Končius*. Žemaičio šnekos: Etnografiniai pasakojimai. Vilnius, 1996
- LFrV – *A. Laua, A. Ezeriņa, S. Veinberga*. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca, sēj. 1, 2. Rīga, 1996
- LO – *Я. И. Лаутенбах*. Очерки из истории литовско-латышского народного творчества: Опыт сравнительного изучения. Параллельные тексты и исследования, кн. 2. Юрьев (Тарту), 1915
- LpLp – Liepu laipa: Tautasdziesmu izlase. Sakārtojusi *Rita Drīzule*. Otrais izdevums. Rīga, 1990
- LŪK – Lietuvos ukininkų kalendorius... Vilnius, 1893, 1900
- SlančR – Mato Slančiausko rankraščių fondas (LLTI bibliotekos rankraščių sk., F1)
- TTŽ – Mūsų tautinės tvirtybos žiedai („Aušrinės“ priedas). Vilnius, 1911, 1912
- VnL – Vienybė lietuvininkų: [JAV lietuvių] literatūros ir politikos savaitinis laikraštis. 1886–1907
- VPŽ – [*Motiejus Valančius*.] Patarles Zemajcziu. [1867]
- VSk – Vaikų skaitymėliai su Lietuvos žemėlapiu. Vilnius, 1905
- ZČU – Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Sudarė ir parengė *D. Kristopaitė, N. Vėlius*. Vilnius, 1983

LITHUANIAN AND LATVIAN PAREMIAS: EXPRESSIONS AND FUNCTIONING

LILIIA KUDIRKIENĖ

Summary

The comparison of Lithuanian and Latvian proverbs was conducted by Jēkabs Lautenbahs (1915), Elza Kokare (1967, 1978, 1980), and to some extent by Kazys Grīgas (1976). Proverb analogues of the two languages were published by Lautenbahs (1915) and an extensive collection of Lithuanian proverbs with their equivalents in other languages by Grīgas (1987); a separate collection of Latvian proverbs with Lithuanian counterparts was issued by Kokare (1980). In some cases Lithuanian

proverbs were accompanied by their Latvian equivalents in *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, vol. 1 (Vilnius, 2000). According to Kokare's data, only 10 per cent of all the Latvian proverbs are genuinely Baltic. An overwhelming majority of common Lithuanian and Latvian proverbs are international. Specifically Lithuanian-Latvian analogues are very few (cf. Lith *Duona – ne marti: suvalgysi, ir nebėr* 'Bread is not a daughter-in-law: once you eat it and it's gone' / Latv *Maize ne vedekla: gan jau apēdis* 'Bread is not a daughter-in-law: you'll eat it in some way'), yet their variation is different and based on individual traditions of the respective languages. The majority of the shared adequate or analogous paremias are to be treated as Baltic internal borrowings, generally used in limited areas on both sides of the border. The fact of the borrowing is sometimes attested by the lexis.

Traditional European types of proverbs can be supplemented by those expressing a common idea without using analogous lexical resources in different languages, e.g. Lith *Puodžius šukėj verda* 'The potter cooks in a potsherd' / Latv *Glāzniekam nekad nav veselās rūtīs* 'The glazier's windows are always cracked'. Specific proverbs are found mostly among the sayings, in particular among traditional phrases, used in certain situations (e.g. when somebody whispers, falls down, wears one's clothes on the wrong side out or two different socks or stockings, asks for a loan, for a favour or for something to eat, complains of the dark, does not know what to do next, does not want to answer a question or to repeat one's words, etc. These are phrases such as "what will happen", "what to do", "it seems", etc., provoking humorous reactions to somebody's words). This group also comprises traditional phrases, used for a certain purpose, i.e. to make fun of somebody, to snub or threaten somebody, etc. Though expressions of attitude may be similar and traditional, these sayings containing reactions are distinguished by their piquancy, diversity and resourcefulness; they are often based on consonance, for which equivalents can hardly if ever be found in other languages or even dialects.

Traditional sayings peculiar to a certain nation can be linked genetically with other folklore genres: fairy tales, legends, anecdotes (Lith *Vienam Dievas duoda nueidamas, kitam pareidamas* 'God rewards some people when leaving, others when returning'; *Padėk, Dieve, ir bėgančiam, ir vejančiam* 'God, help the pursued and the pursuer'; Latv *Tās pašas ragutiņas i tev priekšā* literally 'The same sledge is awaiting you', i.e. 'The same fate is in store for you as well'). Some of these sayings contain references to old customs and mythological beliefs: Lith *Pirty ir jaujoj velnias turi saujoj* 'In the bathhouse and in the (heated) barn you are in the power (literally, in the hand) of the devil', and Latv *Kad vilkam atplesta mute, tad nekož* 'The wolf, (running) with its jaw open, will not bite'.

Both Lithuanian and Latvian proverbs contain many of the same motifs as the riddles, and their texts can more often as not be parallel: Lith *Ateik nuogas, parsineši užanty* 'Come naked and you will bring it back in your bosom', *Panelė plika, marškiniai užanty* 'The young lady is naked and her blouse is in her bosom'; Latv *Plikam kreklis azotē* 'The naked has his shirt in his bosom' (the answer to all the riddles is candle).

A peculiar feature of Latvian proverbs is their existence in the song shape, the so-called *sakāmvardu / prātulu dziesmas* 'proverb songs'.

Gauta 2005-10-16